

नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्पाचे कृषी विकासातील योगदान: विषय संदर्भ मराठवाडा विभाग

रामेश्वर अण्णासाहेब तांबे

संशोधन विद्यार्थी,

अर्थशास्त्र विभाग,

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

प्रस्तावणा :-

महाराष्ट्रातील शेतीमध्ये अलीकडच्या काळात हवामान बदलामुळे प्रतिकूल परिस्थिती उद्भवत आहे. परिणामी शेती क्षेत्रामध्ये अधिकच अनिश्चितता दिसून येत आहे. अशा लहरी हवामानाशी जुळवून घेऊन नप्याची शेती करणे यासाठी शेतकरी बांधवांना मोठी कसरत करावी लागत आहे. अशा परिस्थितीमध्ये शेतकऱ्यांना सक्षम करण्यासाठी आणि शेती व्यवसाय किफायतशीर होण्या करिता सहाय्य करण्याच्या उद्देशाने राज्य सरकार मार्फत जागतिक बँकेच्या सहकार्याने 'नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प' राबविण्यात येत आहे. या मध्ये मराठवाड्यातील आठ ही जिल्ह्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. या प्रकल्पांतर्गत निवडलेल्या गावातील शेतकऱ्यांना, शेतकरी, महिला बचत गटांना, आणि शेतकरी उत्पादक कंपन्यांना शेती आणि शेतीवर आधारीत व्यवसाय किफायतशीर करण्यासाठी तांत्रिक आणि आर्थिक सहाय्य नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्पा अंतर्गत करण्यात आलेले आहे. मराठवाड्यातील आठ हि जिल्ह्यांमधील गावांचा टप्पा-टप्पाने समावेश करण्यात येत आहे. या प्रकल्पामध्ये आता पर्यंत संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यातून ५१४२ गावांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

कृषी विकास :-

अनुकूल तंत्रज्ञानाच्या आधारे आधुनिक बी-बियाणे व आधुनिक तंत्रानाचा वापर करून शास्वत उत्पादनात वाढ करणे म्हणजे कृषी विकास होय.

संशोधनाची व्याप्ती :-

प्रस्तुत संशोधनाची व्याप्ती मराठवाडा विभागापुरती मर्यादीत असून प्रस्तुत संशोधन कार्यामध्ये दुय्यम साधन सामुग्रीचा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

१. नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्पाचे मराठवाडा विभागातील कार्याचे मुल्यमापन करणे.

तक्ता क्रमांक १.२

अ.क्र	जिल्हा	अनुदानित शेतकरी उत्पादन कंपनी / गट	अनुदानित रक्कम	अ.क्र	जिल्हा	अनुदानित शेतकरी उत्पादन कंपनी / गट	अनुदानित रक्कम
१	औरंगाबाद	३७	३६२.६ लक्ष	५	हिंगोली	२५	२४९.२४ लक्ष
२	बीड	१२	१३८.९४ लक्ष	६	नांदेड	०६	६६.७५ लक्ष
३	जालना	२५	२५६.६८ लक्ष	७	उस्मानाबाद	०४	४०.४३ लक्ष
४	लातूर	१५	१६०.१५ लक्ष	८	परभणी	०८	६४.०७ लक्ष
एकुण मराठवाडा						१३२	१३३९.४९ लक्ष

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते कि मराठवाड्या मध्ये जवळजवळ १३२ शेतकरी कंपन्यांना या प्रकल्पांतर्गत १३ कोटी ३९ लाख रुपये एवढे अनुदान देण्यात आले आहे. हे अनुदान देण्यामागे महत्वाचा उद्देश आहे. तो म्हणजे शेतकऱ्यांच्या शेतमालाची नासाडी होऊ नये व त्या शेतमालाचे मुल्य वर्धन व्हावे यासाठी सरकारने फार मोठे आर्थिक सहकार्य केल्याचे दिसून येते परंतु त्यामध्ये जिल्ह्या जिल्ह्यामध्ये मोठ्या प्रमाणामध्ये असमतोल दिसून येतो. जिल्हानिहाय आकडेवारीनुसार औरंगाबाद जिल्ह्याला सर्वाधिक (३६२.६ लक्ष) अनुदान मिळाले असल्याचे दिसून येते तर ईतर जिल्ह्यांच्या तुलनेत उस्मानाबाद

२. नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी विकास प्रकल्पाचा जिल्हानिहाय अभ्यास करणे.

प्रकल्प अमंलबजावणी मध्ये गाव हा प्रमुख घटक असून गावातील ०५ हेक्टर पर्यंत जमीन धारणा असणाऱ्या शेतकऱ्यांना, शेतकरी गटांना प्रकल्पातील विविध घटकांना योजनांचा लाभ घेता येतो.

अ. क्र	जिल्हा	गावांची संख्या	अ. क्र	जिल्हा	गावांची संख्या
१	औरंगाबाद	४०६	५	हिंगोली	२४०
२	जालना	३६३	६	उस्मानाबाद	२८७
३	बीड	३९१	७	परभणी	२७५
४	लातूर	२८२	८	नांदेड	३८४
एकुण मराठवाडा					२६२७

Source – Mahapocra.gov.in

वरील तक्त्यामध्ये मराठवाडा विभागातील जिल्हानिहाय किती गावाचा समावेश केला आहे. हे दर्शविण्यात आलेले आहे. तक्त्यानुसार औरंगाबाद जिल्ह्यातील सर्वाधिक ४०६ गावांचा समावेश करण्यात आला आहे तर हिंगोली जिल्ह्यातील २४० गावांचा समावेश करण्यात आला आहे. जो इतर जिल्ह्यांच्या तुलनेत सर्वात कमी आहे.

शेतकरी उत्पादक कंपनी / गट यांना अर्थसहाय्य :-

नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्पा अंतर्गत काढणीपश्चात व्यवस्थापन व मुल्य साखळीचे बळकटीकरण करणे या घटका अंतर्गत वित्तीय संस्था/ व्यवसायीक बँका यांनी मुल्यांकन केलेल्या व्यवसायीक प्रस्तावाना अर्थसहाय्य करणे तसेच भाडेतत्वावर कृषी अवजारे सेवा केंद्राची निर्मिती करणे यासाठी लाभ देण्यात आलेल्या शेतकरी उत्पादक कंपनी/ शेतकरी गट यांचा यांचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

जिल्ह्याला सर्वात कमी म्हणजे केवळ (४०.४३ लक्ष) एवढेच अनुदान मिळाले आहे.

जिल्हा निहाय लाभार्थ्यांची संख्या :-

प्रस्तुत प्रकल्पा अंतर्गत लाभ मिळालेल्या शेतकऱ्यांची जिल्हा निहाय आकडेवारी खालील तक्त्यांच्या आधारे स्पष्ट केली आहे.

तक्ता क्रमांक १.३

लाभार्थ्यांची जिल्हानिहाय संख्या

अ.क्र	जिल्हा	पूर्व संमती मिळालेले लाभार्थी	लाभार्थी
१	औरंगाबाद	७१७८९	३१०१८

२	जालना	२८४३०	१२८३०
३	बीड	१८०८६	५३६१
४	परभणी	२२९५९	५८८५
५	लातूर	१९५२२	७९८२
६	हिंगोली	१८९९८	८५८३
७	उस्मानाबाद	३१९४३	११२६८
८	नांदेड	१२५५६	३७५१
९	मराठवाडा	२२४२९२	८६६७८

Source – Mahapocra.gov.in

तक्ता क्र. १.३ नुसार असे दिसून येते की मराठवाडा विभागातील ८६६७८ एवढ्या शेतकऱ्यांनी प्रकल्पा अंतर्गत प्रत्यक्ष लाभ घेतला आहे. परंतु वरील आकडेवारी वरून असे देखील दिसून येते कि, जिल्ह्या - जिल्ह्या मध्ये लाभार्थी यांची जी संख्या आहे. त्या संख्येत फार मोठ्या प्रमाणात असमतोल असल्याचे दिसून येते. जसे की औरंगाबाद जिल्ह्यातील लाभार्थ्यांची संख्या ३१०१८ एवढी आहे. जी इतर जिल्ह्याच्या तुलनेने सर्वाधिक आहे. तर नांदेड जिल्ह्यातील लाभार्थीसंख्या ३७१५ एवढी आहे. दोन जिल्ह्यातील अंतर खूप मोठ्या प्रमाणात असल्याचे दिसून येते. तसेच वरील तक्तावरून हे देखील दिसून येते की २०२० अखेरपर्यंत या प्रकल्पाअंतर्गत पूर्व संमती मिळालेल्या शेतकऱ्यांची संपूर्ण मराठवाड्यातील संख्या २२४२९२ एवढी आहे. मराठवाड्यातील शेतकऱ्यांना पूर्वसंमती मिळालेली असून यामध्ये पण जिल्ह्या - जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात असमतोल पाहण्यास मिळतो औरंगाबाद जिल्ह्यामध्ये सर्वाधिक ७१७९८ एवढे लाभार्थी दिसून येताना तर सर्वात कमी नांदेड जिल्ह्या मध्ये १२५५६ एवढे लाभार्थी असल्याचे दिसून येते. नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी या प्रकल्पा अंतर्गत मराठवाड्यातील जवळ - जवळ ८६६७८ शेतकऱ्यांना या प्रकल्पा अंतर्गत लाभ झालेला आहे. तर २२४२९२ एवढ्या शेतकऱ्यांना प्रकल्पा अंतर्गत प्राथमिक मंजूरी प्राप्त झालेली आहे.

निकर्ष आणि शिफारशी :-

१. या प्रकल्पाअंतर्गत समाविष्ट झालेल्या गावामधील शेतकऱ्यांना लाभ मिळाला आहे.
२. प्रकल्पामुळे शेतकरी आधुनिक शेतीकडे वळला असल्याचे दिसून येते.
३. प्रकल्पामुळे फळबाग लागवडीचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात वाढले आहे.
४. शेतकरी अधिका अधिक प्रमाणात सूक्ष्म सिंचनाचा वापर करत आहे.
५. पाण्याच्या बचतीत वाढ झालेली दिसून येते.
६. शेती क्षेत्रामध्ये यांत्रिकी करणाचा वापर वाढला आहे.

शिफारशी :

१. पोकरा या प्रकल्पा मध्ये जास्तीत -जास्त गावांची निवड केली जावी.
२. शेतकऱ्यामध्ये अधिका अधिक जनजागृती करण्याची आवश्यकता आहे.
३. जिल्ह्या जिल्ह्यामध्ये मोठ्या प्रमाणात असमतोल दिसून येतो.

संदर्भ :

१. पुरोहित. व. (२०१६), कृषी अर्थशास्त्र, विद्याबुक पब्लीकेशन औरंगाबाद.
२. कविमंडन. वी. (२०१२), कृषी अर्थशास्त्र, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपुर.
३. mahapocra.gov.in
४. krushi.maharashtra.gov.in
५. www.agricrop.nic.in
६. https://agri.maha.nic.in
७. https://mosp.in
८. www.indiastat.com
९. https://Maharashtra.gov